

Zdenko Čepič

PREBIVALSTVENA SKICA SLOVENCEV V DRUGI JUGOSLAVIJI¹

Slovenija je bila del jugoslovanske države od konca prve svetovne vojne pa do začetka devetdesetih let 20. stoletja. To je bila doba, ki je npr. le malo presegala povprečno življenjsko dobo Slovenca, kakršna je bila po statistiki ob koncu jugoslovanske države. Jugoslavija, država dveh obdobj in štirih imen, kolikor jih je imela v vsem svojem triinsedemdesetletnem trajanju, je bila sorazmerno velika država. Ob razpadu je merila 255.804 km², v Evropi je bila po velikosti deveta država. Slovenija je bila v njej med manjšimi federalnimi enotami – po površini je bila manjša od nje le Črna gora – in njeno ozemlje je od leta 1954 merilo 20.251 km² (po uradnih jugoslovanskih statističnih podatkih) ter je predstavljalo 7,9 % državnega ozemlja Jugoslavije. Po drugi svetovni vojni se je ozemlje Slovenije – pred vojno ni nastopala uradno s tem imenom, ampak pod imenom Dravska banovina – povečalo.

Najprej se je povečalo leta 1947 na osnovi mirovnega sporazuma z Italijo, ko je morala ta prepustiti jugoslovanski državi ozemlje, ki ga je dobila po prvi

¹ Statistični podatki so iz: *Jugoslavija 1918–1988; Statistični letopis 1995 /Statistical Yearbook 1995; Statistični letopis 2001 /Statistical Yearbook 2001; Popisi na Slovenskem 1948–1991 in Popis 2002 = Censuses in Slovenia 1948–1991 and Census 2012.*

svetovni vojni na osnovi londonskega pakta iz aprila 1915 kot plačilo za vstop v vojno na strani antantnih držav. To je bilo slovensko in hrvaško etnično ozemlje. Jugoslavija je dobila takrat 7728 km² ozemlja; 4143 km² slovenskega etničnega ozemlja, ki je postalo del republike Slovenije, in 3585 km² hrvaškega etničnega ozemlja, vključenega v republiko Hrvaško. Ozemlje, ki je bilo takrat vključeno v Slovenijo, je merilo 20,7 % takratnega ozemlja Slovenije. Oktobra 1954 se je na osnovi t. i. londonskega sporazuma (uradno se je ta mednarodni dogovor imenoval Memorandum o soglasju), ko je Jugoslaviji pripadlo ozemlje cone B Svobodnega tržaškega ozemlja, Jugoslavija povečala še za 534 km²; Sloveniji je pripadlo 259 km², Hrvaški pa 275 km². Celotno ozemlje, ki ga je dobila Slovenija na osnovi obeh mednarodnih sporazumov od Italije, je predstavljalo 21,7 % ozemlja Slovenije. Pri tem je bilo pomembno dejstvo, da je z londonskim sporazumom dobila Slovenija izhod na morje. Od takrat se ozemlje Slovenije ni spreminjalo. Sprememba je bila le minimalna v slovenskem delu Istre leta 1954.

Spreminjalo pa se je število prebivalstva Slovenije, ki je počasi raslo. Število prebivalcev je od popisa do popisa prebivalstva naraščalo. V vsem obdobju po drugi svetovni vojni (1945–1991) se je število prebivalcev Slovenije glede na sedanje ozemlje Slovenije povečalo za 526.186. To je bilo dobro tretjino več kot ob prvem povojnem popisu ob upoštevanju sedanjega ozemlja slovenske države. Ob prvem povojnem popisu prebivalstva leta 1948 je bilo prebivalcev Slovenije 247.575 več na ozemlju, ki je bilo pred drugo svetovno vojno del jugoslovanske države (glede na stanje ob popisu prebivalstva leta 1931, ki je bil zadnji popis pred vojno).

Po popisu prebivalstva leta 1961, ki je bil izveden potem, ko je dosegla Slovenija svojo ustaljeno površino, kakršno je imela tudi ob koncu jugoslovanske države, je bilo prebivalcev Slovenije 1.591.523. To je bilo 8,5 % vsega prebivalstva Jugoslavije. Do naslednjega popisa čez deset let se je število prebivalcev Slovenije povečalo za 135.614, na 1.727.137, kar je bilo 8,1 % prebivalcev Jugoslavije. Ob naslednjem popisu prebivalstva leta 1981 se je število prebivalcev povečalo za 164.727, na 1.891.864 oseb, je pa delež prebivalstva Slovenije v jugoslovanskem merilu padel na 7,8 %. Do zadnjega popisa prebivalstva v jugoslovanski državi marca 1991 se je število prebivalcev povečalo le za 74.122 oseb, na 1.965.986, kolikšen delež pa je bil to v okviru jugoslovanskega prebivalstva, pa ni mogoče vedeti, kajti izvedeni popis prebivalstva marca 1991 ni bil zaradi razpada države proučen strokovno in podatki niso povsem urejeni. Vsekakor je kljub dokaj majhni rasti prebivalstva Slovenije delež njenega prebivalstva v jugoslovanskem okviru padal.

Tabela 1: Število prebivalcev Slovenije po popisih prebivalstva

Leto	Na ozemlju v času popisa	Na sedanjem ozemlju Republike Slovenije	Razlika
1948	1391873 (19.981 km ²)	1439800	47927
1953	1466425 (19.992 km ²)	1504427	38002
1961	1591523	1591523	
1971	1727137	1727137	
1981	1891864	1891864	
1991	1965986	1965986	

Tabela 2: Rast prebivalstva po popisih prebivalstva 1948–1991

Leto	Število prebivalcev	Indeks	Verižni indeks	Prirast			Stopnja rasti v ‰
				celotna	Naravni	selitvena	
1948	1439800*	100,0	100,0	-	-	-	-
1953	1504427*	104,5	104,5	64627	82915	-18288	8,8
1961	1591523	110,5	105,8	87096	122370	-35274	7,1
1971	1727137	120,0	108,5	135614	127358	8256	8,2
1981	1891864	131,4	109,5	164727	116876	47851	9,2
1991	1965986**	136,5	103,9	74122		-3073	

* Sedanja površina Slovenije

** Statistični letopis 1995, str. 70, 96

Na rast prebivalstva so vplivali predvsem naravni prirast (razlika med številom živorojenih otrok in številom umrlih v določenem obdobju) pa tudi selitvena gibanja. Med prvim in drugim popisom prebivalstva (1948, 1953) ter med drugim in tretjim popisom (1953, 1961) je na rast prebivalstva vplival naravni prirast, medtem ko je bil selitveni zaradi izseljevanja negativen. Naravni prirast je rasel počasi; v zadnjih dvajsetih letih, od začetka sedemdesetih let, je celo padal. Glede števila rojstev je bila Slovenija med jugoslovanskimi republikami med tistimi, kjer je bilo rojstev najmanj; po merilu živorojenih otrok na 1000 prebivalcev je bila od sredine šestdesetih let le Hrvaška z manj rojenimi kot Slovenija. Po koncu druge svetovne vojne je sicer od leta 1946 dalje naravni prirast pozitiven in je nato rasel. V vsem obdobju po drugi svetovni vojni je bil najvišji leta 1953 (12,5 ‰), ko je bil tudi v Sloveniji čas t. i. baby booma. Od leta 1957 pa je naravni prirast nenehno padal; deset let kasneje je bil med 6 in 7 ‰, v začetku osemdesetih let je padel pod 5 ‰, leta 1991 je bil 1,1 ‰. Rodnost v Sloveniji se je po drugi svetovni vojni ves čas, razen v času »baby booma«, zmanjševala. Ob padanju rodnosti pa

je smrtnost ostajala več ali manj na enaki ravni – okoli 10 ‰. Zviševala pa se je starostna meja; pred vojno je bilo pričakovano trajanje življenja pri moških 59 let, pri ženskah 54, v začetku šestdesetih let 66 za moške in 72 let za ženske, v začetku devetdesetih je bilo 70 let za moške in 77 za ženske.

Spremembe je doživela tudi starostna struktura prebivalstva v Sloveniji. Delež starejših je narasel; delež prebivalstva, starega nad 65 let, se je večal, delež mlajših od 20 let pa je padal. Proces staranja prebivalstva je bil sicer zaradi priseljevanja v Slovenijo nekoliko upočasnen, kajti priseljenci so bili predvsem mlajši.

Na gibanje prebivalstva Slovenije, na njegovo spreminjanje, je imel velik vpliv selitveni prirast. Do začetka šestdesetih let je bil negativen. Več je bilo izselitev kot priselitev, medtem ko se je v sedemdesetih letih povečalo število priselitev v Slovenijo. Ta je takrat postala iz tradicionalne odselitvene priselitvena dežela.

Migracije so potekale v dveh pojavno različnih obdobjih. Prvo je bilo v prvem desetletju po koncu druge svetovne vojne, drugo pa bilo dolgo in je trajalo od konca petdesetih let pa vse do konca jugoslovanske države. Za prvo je značilno odseljevanje prebivalstva z ozemlja Slovenije zaradi političnih razlogov oziroma zaradi sprememb v družbeni ureditvi po vojni in zaradi mejnih vprašanj z Italijo. Za drugo obdobje pa je značilno priseljevanje v Slovenijo iz drugih predelov Jugoslavije, pa tudi preseljevanje znotraj Slovenije. Vzroki teh migracij so bili predvsem ekonomski. Takšni so bili tudi vzroki odseljevanja iz Slovenije, ki je bilo sicer zaradi iskanja zaposlitve v tujini – t. i. zdomstvo ali »gastarbajterstvo« – začasno, a je v določeni meri preraslo v trajno. Preobrat, ko je priseljevanje v Slovenijo preseglo odseljevanje, se je zgodil v prvi polovici šestdesetih let. Od leta 1955 do 1990 se je v Slovenijo preselilo 289.289 oseb, v glavnem iz drugih jugoslovanskih republik, v istem času pa se jih je odselilo 207.529, pa še to so bili v veliki meri priseljenci iz drugih jugoslovanskih republik, ki se v Sloveniji niso mogli prilagoditi in se ustaliti ter so se po krajšem ali tudi daljšem času vrnili v svoje okolje. Neto selitve med Slovenijo in drugimi jugoslovanskimi republikami so bile v vsem obdobju pozitivne, medtem ko so bile neto selitve v tujino negativne.

Pri priseljevanju je šlo v glavnem za priselitve iz drugih predelov Jugoslavije. Selitev v tujino je bilo manj, pa še to so bilečasne selitve zaradi iskanja zaposlitve v tujini. Na začasnem delu v tujini je bilo po popisu prebivalstva leta 1971 iz Slovenije 48.000 oseb, čeprav jih je bilo v resnici več.

Priseljevanje v Slovenijo je začelo spreminjati do tedaj zelo »čisto« narodnostno sestavo prebivalstva. Glede narodnostne sestave prebivalstva Slovenije je bila ta med vsemi republikami jugoslovanske države med najbolj nacionalno »čistimi«, kajti Slovenci so bili v Sloveniji v veliki večini. To je bila ena od značilnosti Slovenije v Jugoslaviji. Drugod je bil delež naroda, katerega države je neka republika bila, mnogo manjši. Delež Slovencev med prebivalci Slovenije je sicer od popisa do popisa padal (leta 1948 se je ob popisu prebivalstva za Slovence

izreklo 97 % prebivalcev Slovenije, 1953 96,5 %, 1961 95,6 %, 1971 94 %, 1981 90,5 %, 1991 87,8 %), kar je bilo posledica preseljevanja v Slovenijo iz drugih delov Jugoslavije. Delež prebivalcev Slovenije, ki niso bili Slovenci, se je povečal predvsem v sedemdesetih in osemdesetih letih; od popisa prebivalstva 1961 do popisa 1991 je število Neslovencev naraslo za 143 %, Slovencev pa le za 13,5 %. V Sloveniji so živeli poleg Slovencev še pripadniki štiriindvajsetih narodov.

Ob popisih prebivalstva se je lahko vsakdo narodnostno opredelil. Podatki o narodnosti so bili rezultat svobodno izražene nacionalne pripadnosti prebivalcev; v popisih 1953, 1961 je bila za otroke, stare do 10 let, izražena pripadnost staršev, v popisih 1971, 1981, 1991 pa za otroke do 15 let.

Slovenci so med vsemi narodi jugoslovanske države v največjem deležu živeli v svoji republiki, 90,5 %. Delež drugih narodov, ki so živeli v »svoji« republiki, je bil manjši. Slovenci so živeli v vseh jugoslovanskih republikah. V nekaterih le nekaj sto, največ pa v Hrvaški, kjer jih je bilo (po popisu 1981) 25.000, in v Srbiji 12.000, od tega v t. i. ožji Srbiji 8200.

Tabela 3: Slovenci po republikah Jugoslavije, 1981

Republika	Število	Slovenci -v %
BiH	2775	0,15
Črna gora	564	0,03
Hrvaška	25136	1,43
Makedonija	648	0,03
Slovenija	1712445	97,65
Srbija	12006	0,68
Srbija	8207	0,46
Vojvodina	3456	0,19
Kosovo	343	0,01
Skupaj	1753574	100

Tabela 4: Narodi v Jugoslaviji, 1981

Narod	Število	Jugoslaviji - v %	v svoji republiki - v %
Črnogorci	579023	2,6	68,5
Hrvati	4428005	19,7	78
Makedonci	1339729	6,0	70
Muslimani	1999957	8,9	48,5
Slovenci	1753554	7,8	92,7
Srbi	8140452	36,3	87,4
»Jugoslovani«	1219045	5,4	-

Za Slovenijo je bilo glede nacionalne opredelitve prebivalstva poleg nacionalne »čistosti« značilno tudi, da se je sorazmerno majhen del oseb v Sloveniji opredelil za Jugoslovane po nacionalnosti. Ti so bili vodeni statistično v popisih od leta 1971 dalje. Leta 1981 se je v Sloveniji za Jugoslovane opredelilo 1,4 % prebivalcev Slovenije. Manjši delež Jugoslovanov med celotnim prebivalstvom je bil le v Makedoniji, kjer jih je bilo 0,7 %, v drugih republikah pa je bil delež mnogo višji, najvišji v Hrvaški. Enak (8,2 %) je bil delež Jugoslovanov v Vojvodini, medtem ko jih je bilo na Kosovem le 0,16 %. Koliko Slovencev med vsemi v Sloveniji se je opredelilo za Jugoslovane, ni mogoče ugotoviti.

V Sloveniji sta bila (sta) ustavno priznana kot avtohtona naroda Italijani in Madžari. Število obeh narodov, oz. v Sloveniji avtohtonih narodnih manjšin, je dokaj stalno. Za Italijane velja to od popisa 1961, za Madžare pa za celotni čas po drugi svetovni vojni.

Tabela 5: Prebivalstvo Slovenije po narodnostih

	1948*		1953*		1961		1971		1981		1991	
	skupaj	%	skupaj	%	skupaj	%	skupaj	%	skupaj	%	Skupaj	%
Slovenija	1391873	100	1466425	100	1592523	100	1727137	100	1891864	100	1965986	100
NARODNOSTNO PREDELJENI												
Slovenci	1350149	97,0	1415448	96,5	1522248	95,6	1624029	94,0	1712445	90,5	1727018	87,8
Italijani	1458	0,10	854	0,06	3072	0,19	3001	0,17	2187	0,12	3064	0,16
Madžari	10579	0,76	11019	0,75	10498	0,66	9785	0,57	9496	0,5	8503	0,43
Črnogorci	521	0,03	1356	0,09	1384	0,09	1978	0,11	3217	0,17	4396	0,22
Hrvati	16069	1,15	17978	1,23	31429	1,97	42657	2,47	55625	2,94	54212	2,76
Makedonci	366	0,02	640	0,04	1009	0,06	1613	0,09	3288	0,17	4432	0,22
Muslimani**	179	0,01	1617	0,11	465	0,03	3231	0,19	13425	0,71	26842	1,36
Srbi	7048	0,50	11225	0,77	13609	0,86	20521	1,19	42182	2,23	47911	2,44
Romi	46	0,00	1663	0,12	158	0,01	977	0,06	1435	0,08	2293	0,12
Albanci	216	0,01	169	0,01	282	0,02	1281	0,07	1985	0,10	3629	0,18
NARODNOSTNO NEOPREDELJENI***												
Jugoslo-Vani****	-	-	-	-	2784	0,18	6744	0,39	26.263	1,39	12.307	0,63
Neoprede- ljeni po čl. 214 Ustave RS*****	-	-	-	-	-	-	3073	0,18	2975	0,16	9011	0,46
Po regionalni pripadnosti	-	-	-	-	-	-	2705	0,16	4018	0,21	5254	0,27
NEZNANO	***	***	211	0,01	1154	0,07	2964	0,17	10635	0,56	53.545	2,72

V tabeli niso navedene narodnosti, ki niso v Sloveniji dosegale deleža 0,1 % (Avstrijci, Nemci, Bolgari, Čehi, Slovaki, Poljaki, Rusi, Rusini, Ukrajinci, Romuni, Vlahi, Turki, Grki, Judi).

- * Ozemlje v času popisa.
- ** Muslimani so se v popisu 1948 opredeljevali kot »Srb-Musliman«, »Hrvat-Musliman« itd., ali kot »Neopredeljeni-Musliman«; v popisu 1953 so Muslimani uvrščeni v kategorijo »Jugoslovani neopredeljeni«; popis 1961 je za Muslimane uvedel kategorijo »Muslimani (v smislu etnične pripadnosti)«; v popisu 1971 so »Muslimani v smislu narodnosti«; v popisu 1981 gre za narodnostno pripadnost.
- *** Vsi, ki se niso želeli opredeliti, ali niso želeli odgovoriti na vprašanje o narodnostni pripadnosti.
- **** V popisu 1961 vsi, ki se niso jasno narodnostno opredelili; v popisu 1971 in 1981 so se »izjasnili kot Jugoslovani«.
- ***** Po čl. 214 Ustave RS so podatki o narodnosti rezultat svobodno izražene izjave o narodnostni pripadnosti.

Slovenci so živeli tudi drugje po Jugoslaviji. Izven Slovenije je v drugih jugoslovanskih republikah živelo 71.650 oseb, ki so se tam opredelile za Slovence leta 1953, ko je bilo število Slovencev po jugoslovanskih republikah največje, in 43.464 leta 1991, ko je bilo najmanjše.

Tabela 6: Delež Slovencev v republikah FLRJ/SFRJ²

Leto popisa	1948	1953	1961	1971	1981	1991*
BIH	4338	6300	5939	40530	2755	2190
Črna gora	484	642	819	658	564	407
Hrvaška	38734	43010	39101	32497	25136	22714
Makedonija	729	1-983	1147	838	648	513
Srbija	20998	20717	19957	15957	12006	8640
Srbija	13792	14281	13814	10926	8207	5777
Vojvodina	7223	6025	5633	4639	3456	2563
Kosovo	283	411	510	392	343	300
Skupaj	65283	71652	66963	54003	41109	34464

- * Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: zgodovinski oris in sedanjost. Ljubljana 2014, str. 72, 74, 77, 79, 82, 83, 85.

Slovenci so živeli v drugih republikah oz. na ozemljih le-teh, še preden so bile te oblikovane, v prvi Jugoslaviji pa že pred prvo svetovno vojno. V drugi Jugoslaviji so odhajali v druge republike kot različni gospodarski in drugi strokovnjaki, državni uslužbenci in delavci. Kolikšen delež je bil teh in koliko se jih je med popisoma prebivalstva vrnilo v Slovenijo, ker so svoje »delovno poslanstvo« opravili, ni znano. Vsekakor je število Slovencev po posameznih republikah od popisa do popisa padalo. Ali so bili vzroki za to odselitve ali asimilacija ali pa opredelitev iz političnih razlogov, da se nekdo ni želel več opredeliti za Slovence, je težko ugotoviti.

² Jugoslavija 1918-1988, str. 47, tab. 3-10.

* * *

Med demografskimi spremembami po drugi svetovni vojni sta imeli pomembno mesto deagrarizacija in urbanizacija. Gre za širši in poglobljeni družbeni proces, ki se je kazal v demografskih podatkih o spremembah socialne in poklicne strukture prebivalstva, kraja bivanja glede na kraj zaposlitve. Vse je bilo povezano ali povzročeno s procesom industrializacije, ki ga je pospeševala politika.

V vsem času po drugi svetovni vojni se je spreminjala tudi struktura prebivalstva, tako socialna kot poklicna, kar je bila posledica gospodarskega razvoja. Jugoslovanska družba je z industrializacijo doživljala deagrarizacijo. V Jugoslaviji kot izrazito agrarni družbi, kjer je bilo pred vojno (po podatkih popisa prebivalstva leta 1931) 76,4 % kmečkega prebivalstva, ki se je ukvarjalo pretežno s kmetijstvom kot virom za preživljanje, je bil po drugi svetovni vojni izveden prehod iz agrarne v industrijsko družbo. V Jugoslaviji se je ta proces zaradi različne stopnje gospodarskega razvoja po republikah in njihovih delih kvantitativno in kvalitativno razlikoval. V Sloveniji je bila deagrarizacija intenzivna. Za razliko od deagrarizacije, ki je v Sloveniji potekala že tudi pred drugo svetovno vojno, ko sta bila tempo in intenzivnost odvisna od ekonomskih razlogov kmečkega prebivalstva, je bil razlog deagrarizacije po drugi svetovni vojni bolj političen. Pred vojno so tisti, ki se od zaslužka na svojih posestvih niso mogli preživljati, iskali zaslužek zunaj kmetijstva predvsem iz ekonomskih razlogov, po vojni pa je bila politična volja oblasti tista, ki je usmerjala deagrarizacijo zaradi svoje politične in ideološke usmeritve v hitro industrializacijo.

Število kmečkega prebivalstva, tistega, ki jim je kmetijska dejavnost (kmetovanje) predstavljala poklic oz. poglavitni vir zaslužka, je v Sloveniji hitro padalo. Podatki o deležu takega prebivalstva od popisa do popisa kažejo, da je ob prvem povojnem popisu prebivalstva leta 1948 bilo v Sloveniji kmečkega prebivalstva blizu polovica (v Jugoslaviji 67,2 %), ob koncu jugoslovanske države pa le še 7,6 %. Število ali delež kmečkega prebivalstva je padal hitreje od rasti celotnega prebivalstva.

Tabela 7: Delež kmečkega prebivalstva na ozemlju Slovenije 1931–19913

Leto	Prebivalstvo skupaj	Indeks	kmečko prebivalstva	Indeks	Kmečko prebivalstvo – v %
1931*	1385220	100	816644	100	58,8
1948*	1439800	104	704111	86	48,9
1953*	1504427	108	618074	75	41,1
1961	1585223	114	500153	61	31,6
1971	1727137	125	352335	43	20,4
1981	1891864	136	174051	21	9,2
1991	1965986	142	149414	18	7,6

* Podatki so za današnje ozemlje Slovenije

Spremembe so bile tudi v strukturi aktivnega prebivalstva. Delež oseb, ki so opravljale delo z namenom pridobivanja sredstev za življenje, je bilo med številom prebivalstva ob popisih bolj ali manj enako; leta 1948 je bilo aktivnih 52 % prebivalcev Slovenije, kar je bilo v povojnem obdobju največ, nato pa je bilo v petdesetih, šestdesetih in sedemdesetih letih 48 %, ob popisu leta 1981 50 % in 1991 49 %. Več je bilo vzdrževanih oseb. Raslo je tudi število zaposlenih; leta 1952 je bilo zaposlenih 266.637, deset let kasneje 470.563, leta 1972 594.303, 1982 808.888. Rast je bila do konca osemdesetih let, nato pa je začelo padati in leta 1992 je bilo zaposlenih 692.079 oseb. Iskalcev zaposlitve oziroma brezposelnih je bilo do konca osemdesetih let okoli 2 %, leta 1990 jih je bilo 10 % in 1992 14 %.⁴

Spreminjala se je sestava zaposlitev; do začetka sedemdesetih let je bilo največ zaposlenih v primarnem sektorju (v kmetijstvu), v sekundarnem (v industriji in rudarstvu), terciarnem in najmanj v kvartarnem. Po popisu leta 1961 je bilo v primarnem sektorju zaposlenih še 40 %, v sekundarnem 31 %, v terciarnem 20 %, po popisu 1991 pa je bilo 45,6 % zaposlenih v sekundarnem sektorju, dobra tretjina v industriji in rudarstvu, četrtna v terciarnem sektorju in petina v kvartarnem. V zaposlovanju je značilna velika zaposlenost žensk. V začetku petdesetih let je bila med zaposlenimi tretjina žensk, v začetku osemdesetih pa skoraj polovica.

Glavno spremembo socialne in poklicne strukture je slovenska družba doživela do začetka šestdesetih let 20. stoletja. Kasneje se je proces hitrega spreminjanja umiril in uravnovesil. Ni šlo več za klasičen »beg z zemlje«, ko so se zunaj agrarne proizvodnje zaposlovali v glavnem ljudje brez potrebnih kvalifikacij za delo v neagrarnih dejavnostih kot nekvalificirani delavci, ampak je spreminjanje socialnega položaja kmečkega prebivalstva potekalo predvsem prek šolanja v mestih.

3 Statistični letopis 2001, str. 85, tab. 4,2.

4 Letopis 1995, str. 185–186

Pod vplivom gospodarskega razvoja, zlasti industrializacije, je prišlo tudi do večanja števila mestnega prebivalstva. Posledica deagrarnizacije je bila urbanizacija z večanjem mest in nastajanjem novih mestnih naselij. Hkrati pa se je urbani način življenja prenašal in širil tudi v sicer vaška okolja. Ta so se glede na način življenja, delno tudi na način mišljenja, urbanizirala.

Proces deagrarnizacije in urbanizacije ter spreminjanje socialne in poklicne sestave prebivalstva je bil v različnih predelih jugoslovanske države različen. Padanje kmetijskega prebivalstva v Jugoslaviji pa je bilo mnogo bolj počasno kot v Sloveniji. V času industrializacije v okviru »petletke« od leta 1947 pa do 1953 je bil padec deleža kmečkega prebivalstva v Sloveniji petkrat večji kot v jugoslovanskem merilu.

Stopnja urbanizacije pa je bila v Sloveniji kljub industrijski tradiciji in razvitim industrijskim centrom do začetka šestdesetih let nizka. Kljub hitri deagrarnizaciji, ko se je število kmečkega prebivalstva, tistega, ki jim je bilo kmetijstvo osnovna gospodarska dejavnost, zmanjševalo, se v Sloveniji zaposleni v neagrarnih dejavnostih niso naseljevali v mestih. Še naprej so živeli na vasi. Leta 1961 je v mestnih naseljih živelo 36,1 % slovenskega prebivalstva, 1971 44,6 %, 1981 48,9 %, 1991 51,1 %. V nekaterih mestih se je število prebivalcev zaradi gospodarske dejavnosti, ta je bila večinoma iz sekundarnega sektorja gospodarstva, povečalo za petino. Ob koncu jugoslovanskega obdobja pa se je začela v slovenskih mestih krepiti vloga terciarnih in kvartarnih dejavnosti. V sedemdesetih in osemdesetih letih se je rast prebivalstva v mestih umirila. Hitrejša je bila v naseljih v okolici večjih mest; v začetku devetdesetih let sta dve tretjini slovenskega prebivalstva živeli v obmestjih.

Zaposlovanje v nekmetijskih dejavnostih, zlasti v industriji, je bilo veliko večje, kot je bilo zapuščanje vasi in naseljevanje v mestih. Za kmečko prebivalstvo je bilo v tem času in v vsem obdobju petdesetih let 20. stoletja značilno bolj spreminjanje poklica oziroma vira zaslužka kot pa kraja bivanja. Deagrarnizacija s prehajanjem iz kmetijske v nekmetijsko dejavnost je bila mnogo večja od urbanizacije oz. preselitve v mesta. Deagrarnizacija tako v Sloveniji ni pomenila prave proletarizacije. Zaposlovanje v nekmetijskih dejavnostih, zlasti v industriji, je bilo veliko večje, kot je bilo zapuščanje vasi in naseljevanje v mestih. V času prve petletke, ko jo bila industrializacija vodilna politična zapoved, se je v Sloveniji iz vasi v mesta preselilo 54.000 oseb, svojo poklicno dejavnost (vir zaslužka) pa je v istem času spremenilo 110.500 oseb.⁵ V Sloveniji je leta 1953 63 % vseh oseb, ki so bile zaposlene v neagrarnih dejavnostih, živelo na vasi v t. i. mešanih gospodarstvih. Na vasi je tedaj živelo 61 % rudarjev, 56 % industrijskih delavcev, 70 % zaposlenih v gradbeništvu. Nastala je posebna kategorija v prebivalstvu, t. i.

5 Vogelnik, *Urbanizacija*, str. 76, tab. 16.

polproletarci (ali polkmetje). To so bili predvsem kmetje z majhnimi kmetijami, ki jim preživetja niso omogočale. V začetku šestdesetih let je bilo med posestniki z do 0,5 ha velikimi posestvi tri četrtine polproletarcev. Zunaj kmetijstva se je zaposlovala le tretjina tistih, ki so imeli 10 in več ha velike kmetije.⁶ Tisti, ki so se zaposlovali v neagrarnih dejavnostih, so v veliki večini še vedno bivali na vasi in so po službi obdelovali svojo zemljo. Delo izven kmetijstva je postalo osnovni vir zaslužka, kmetovanje pa dopolnilna dejavnost, namenjena predvsem zadovoljitvi lastnih potreb. Na mešanih kmetijah, teh je bilo v začetku šestdesetih let v Sloveniji po številu enako številu »čistih« kmečkih gospodarstev, je bil dohodek, ki so ga ustvarjali tisti, ki so bili s kmetije, zaposleni zunaj kmetijstva, za kmetijo čedalje bolj pomemben.

V povezavi z deagrarizacijo in urbanizacijo, ko so se ljudje iz vasi naseljevali v mestih in so ta rasla, pa je potekal proces praznjenja podeželja. Ta proces, ki je povezan z deagrarizacijo in urbanizacijo, ni bil v Sloveniji zaradi tega, ker je deagrarizacija bila večja kot zapuščanje vasi kot kraja bivanja zaposlenih v neagrarnih dejavnostih, tako izrazit, kot je bil drugod, pa je slovensko podeželje tudi doživelo staranje glede na prebivalstvo, ki je tam živelo, t. i. senilizacijo, pa tudi feminizacijo, ko so ostale na kmetijah ženske.

Zaradi večje stopnje deagrarizacije kot urbanizacije so za celotno obdobje po drugi svetovni vojni za Slovenijo značilne dnevne migracije. Migracije znotraj Slovenije, tako stalna preselitev v drugi kraj bivanja, npr. iz vasi v mesto, kot dnevne migracije na delovno mesto so bile po drugi svetovni vojni dokaj obsežne. Zaradi migracij iz vasi v mesta se je kljub večjemu menjavanju poklicne dejavnosti kot kraja bivanja večalo število prebivalcev mest. V letu 1960 je 35 % vseh registriranih selitev v Sloveniji odpadlo na selitve iz vasi v mesta.⁷

Pospešena industrializacija je povzročila nastajanje novih gospodarskih središč. Nastajala so nova urbana središča, številni kraji pa so zaradi gospodarskega razvoja in industrije spremenili svojo dotedanjo vlogo in tudi podobo. V bližnji okolici gospodarsko razvitih in industrijskih središč so se oblikovala nova, zelo urbanizirana naselja, in naselja, ki so gravitirala k tem središčem in so bila z njimi tesno povezana. Delež mestnega prebivalstva se je zelo povečal zlasti v šestdesetih in sedemdesetih letih.

Število prebivalcev slovenskih mest se je v petnajstih letih po vojni povečalo za nekaj več kot tretjino. Leta 1948 je v mestih živela četrtnina tedanjega prebivalstva Slovenije, leta 1953 se je delež mestnega prebivalstva povečal na 29 %, leta 1961 pa je v mestih živela že tretjina slovenskega prebivalstva, dvajset let kasneje pa že 42,5

6 Levstik, Polproletariat pri nas, str. 373.

7 Berič, Selitve prebivalstva v LR Sloveniji 1956–1960, str.18.

odstotka.⁸ Najbolj se je število prebivalstva v mestih povečalo v šestdesetih letih. Število prebivalcev se je večalo zlasti v starih industrijskih središčih, nastajali pa so tudi novi manjši industrijski centri. Število industrijskih krajev se je s 25 povečalo na 45. Mesta so bila sicer majhna; v večini industrijskih mest je živelo manj kot 20.000 prebivalcev. V začetku sedemdesetih let je tretjina prebivalcev Slovenije živela v majhnih naseljih z največ 300 prebivalci, petina pa jih je živela v naseljih z več kot 15.000 prebivalci.⁹

Poleg prostorske gibljivosti v okviru Slovenije, tako priseljevanja v mesta kot dnevnih migracij, je bila ena od značilnosti Slovenije tudi priseljevanje vanjo iz drugih delov Jugoslavije. To je bila predvsem migracija zaradi ekonomskih razlogov oz. delovnih mest v Sloveniji in višjega plačila kot v drugih delih Jugoslavije. Konec šestdesetih let je začelo v Sloveniji primanjkovati delovne sile, zato se je začelo večje zaposlovanje delovne sile iz drugih delov Jugoslavije. Po popisu prebivalstva leta 1981 je v Sloveniji živelo 5,6 % prebivalcev, ki so prišli v Slovenijo »z juga« in so bili tu stalno prijavljeni. Mnogi zaposleni v Sloveniji so bili glede na prijavo stalnega bivališča na »začasnem delu«. Slovenija je postala »priselitvena« republika. Priseljevanje se je povečalo po letu 1974, ko so se zaradi gospodarske krize v zahodnoevropskih državah tam zmanjšale možnosti za zaposlitev in je Slovenija tako delno nadomestila zaprte trge delovne sile v Zahodni Evropi. Priseljevanje se je močno povečalo po letu 1975 in je doseglo vrhunec glede na tiste, ki so se v Sloveniji stalno prijavili, konec sedemdesetih let. Številni so se odseljevali in se nato tudi vračali v Slovenijo.

Do začetka šestdesetih let je bilo največ priseljencev iz Hrvaške. Od tam je bilo največ priseljenih tudi v šestdesetih letih, ko se je povečalo priseljevanje iz Vojvodine in Srbije. Od začetka sedemdesetih let pa se je občutno povečalo predvsem priseljevanje iz Bosne in Hercegovine. V prvi polovici sedemdesetih let je bila v Sloveniji četrtnina vseh priseljencev iz Bosne in Hercegovine, v drugi polovici pa že skoraj polovica.¹⁰ Sprva se je priseljevala predvsem nekvalificirana in nizko kvalificirana delovna sila, ki se je zaposlovala v gradbeništvu, premogovništvu in v industriji, npr. v Velenju, v Zasavju, na Jesenicah. Živel so sicer v vseh slovenskih občinah, največ pa jih je bilo na območju Ljubljane, na Jesenicah in v Velenju.

Poleg priseljevanja v Slovenijo iz drugih delov Jugoslavije je bila Slovenija kot vsa Jugoslavija od sredine šestdesetih let tudi država »zdomstva« oz. država, od koder so odhajali njeni državljani na začasno delo v tujino.¹¹ Zdomstvo se je v Jugoslaviji začelo sredi šestdesetih let 20. stoletja in je bilo ozko povezano z

8 Statistični letopis 1981, str. 600, tab. 34–2; Statistični letopis 1970, str. 69, tab. 3–11.

9 Razvitak stanovništva Jugoslavije u posleratnom periodu, str. 109, tab. 38.

10 Mežnarić, Bosanci : a kuda idu Slovenci nedeljom?, str. 73, tab. 9, str. 71, tab. 8., str. 76–77.

11 O zdomstvu Slovencev Čepič, Zdomstvo.

gospodarskim položajem v Jugoslaviji. Zdomstvo je potekalo v dveh med seboj ozko povezanih etapah. Prva je bila do sredine sedemdesetih let, ko je bil obseg zdomstva iz Slovenije največji, druga pa od sredine sedemdesetih let, ko se je val zdomstva začel umirjati in se je število zdomcev zmanjšalo.

Zdomstvo je bilo statistično v popisu prebivalstva prvič zajeto leta 1971. Takrat je bilo iz Slovenije v tujini na začasnem delu 48.000 zdomcev. Statistika je zabeležila tudi bivanje družinskih članov zaposlenih v tujini; teh je bilo iz Slovenije 11.600, tako da je takrat bilo v položaju zdomcev okoli 60.000 oseb iz Slovenije. Število zdomcev iz Jugoslavije se v desetih letih, do naslednjega popisa prebivalstva, ni bistveno povečalo. Število zdomcev iz Slovenije je celo padlo za 18 %. Iz Slovenije je bil delež na začasnem delu v tujini glede na stalno prebivalstvo leta 1971 2,8 %, leta 1981 pa 2,1 %.

V vsem obdobju po drugi svetovni vojni se je spremenila tudi izobrazbena sestava slovenskega prebivalstva. Pismenost je bila izredno visoka oz. je bilo nepismenega prebivalstva malo; v jugoslovanskem merilu pa je bila npr. leta 1948 ob prvem povojnem popisu prebivalstva četrtnina vseh prebivalcev, starejših od 10 let, nepismenih, žensk kar 34,5 %. Že neposredno po koncu vojne je bila stopnja nepismenosti med Slovenci izredno nizka; ob popisu prebivalstva leta 1948 je bilo le 2,2 % Slovencev, starih nad 15 let, nepismenih. Med temi je bilo manj žensk. Delež tistih, ki so končali le osnovno šolo, se je od popisa do popisa zmanjševal. Ni pa se večala izobrazbena sestava. Samo osnovnošolsko izobrazbo je imelo v začetku osemdesetih let več kot 50 % slovenskega prebivalstva; srednješolsko izobrazbeno stopnjo pa četrtnina. Med tistimi, ki so končali srednjo šolo, je bil največji delež teh s poklicnimi, delovodskimi in poslovodskimi šolami. Raslo je število tistih s končano gimnazijo. Višje- in visokošolski študij je končalo ob popisu leta 1961 1,7 % prebivalcev, starih nad 15 let, 1971 3,3 %, 1981 5,9 %, 1991 8,8 %. Boljšo izobrazbeno strukturo so imeli moški.

Po verski sestavi je slovensko prebivalstvo večinoma rimskokatoliške vere. To je bilo prvič statistično prikazano šele s popisom prebivalstva leta 1991, ko je bilo ugotovljeno, da se je za katoličane opredelilo 71,4 % prebivalcev Slovenije. Za pripadnike pravoslavne verske izpovedi se je takrat opredelilo 2,4 %, za muslimane 1,5 %, 4,3 % pa za ateiste.

Glede na statistične podatke, pa tudi sicer glede na vse druge pokazatelje, je slovenska družba doživela v času druge Jugoslavije velike spremembe.

Jure Gašparič

SLOVENSKO DOJEMANJE DRUGE JUGOSLAVIJE

KAKO RAZUMETI?

Ob nežnih zvokih italijanske partizanske pesmi *Bella ciao* so v soboto, 26. oktobra 2013, v beograjski Hiši cvetja, kjer je od leta 1980 grob dosmrtnega jugoslovanskega predsednika Josipa Broza-Tita, pokopali njegovo vdovo Jovanko Broz. Umrla je v devetinosemdesetem letu starosti. Vse od leta 1977, ko sta se s Titom razšla, je Jovanka živela v hišnem priporu, v vlažni in neogrevani vili, v zares klavrnih okoliščinah. Sprva so po njej pljuvali, jo obdajali z mržnjo, o njej razpravljali na zaprtih partijskih forumih, a je sčasoma bolj in bolj tonila v pozabo. Na koncu je bila le še živi kos jugoslovanskega pohištva, od vseh pozabljena bolna in zanemarjena starka. Ko je odjeknila vest o njeni smrti, je bilo tako pričakovati, da bo šlo zgolj za kurtoazno novičko, namenjeno časopisnim